

5. *Demograficheskiy entsiklopedicheskiy slovar* [Demographic encyclopedic dictionary] / ed. D.I. Valentey. – Moscow : Soviet Encyclopedia, 1985. – 608 p.
6. Khomra A.U. *Vosproizvodstvo naseleniya : territorialno-organizatsionniy aspekt* [Reproduction of the population : territorial and organizational aspect] / A.U. Khomra. – Kyiv : Naukova Dumka, 1990. – 195 p.
7. *Velykiy entsyklopedychniy yurydychniy slovnyk* [Great Encyclopedic Legal Dictionary] / ed. Y.S. Shemshuchenko. – Kyiv : Yurydychna Dumka, 2007. – 992 p.
8. Romaniuk M.D. “Migrations of the population of Ukraine” / M.D. Romaniuk // *Ekonomika Ukrainy*. – 1999. – № 9. – P. 42-43.
9. Sauvy A. *Obshchaya teoriya naseleiya v 2 t.* [General theory of population : in 2 vol.] / A. Sauvy ; transl. from French by F.R. Okuneva. – Moscow : Progress, 1977. – Vol. 2 : The life of the population. – 1977. – 520 p.
10. Totskiy N.N. *Vvedenie v mezhdunarodnoe pravo* [Introduction to International Law] : [teaching guide] / N.N. Totskiy ; ed. N.A. Mikhaleva. – Moscow : Mezhdunarodnye Otnosheniya, 2003. – 400 p.
11. Bortnik V.A. *Navchalna programa distsiplini "Migratsiyne pravo"* [Curriculum of the subject “Migration Law”] / V.A. Bortnik. – Kyiv : DP “Vydavnychyi Dim “Personal”, 2012. – 23 p.
12. Chekhovych S.B. *Elementarnyi kurs mihratsiinoho pava Ukrainy* [Elementary course of migration law of Ukraine] : teaching guide / S.B. Chekhovych. – Kyiv : MAUP, 2004. – 216 p.
13. Suprunovskiy A.I. “Migration law in the legal system of Ukraine” / A.I. Suprunovskiy // *Legal life of modern Ukraine : abstract of International research and practice conference of academic teaching staff (Odessa, May 21-22, 2010)*. – Odessa, 2010. – P. 110-112.
14. Suprunovskiy A.I. “Institutional and functional characteristics of migration law in Ukraine” / A.I. Suprunovskiy // *Legal life of modern Ukraine : abstract of International research and practice conference of academic teaching staff (Odessa, May 20-21, 2011)*. – Odessa, 2011. – vol. 1. – P. 103-105.

УДК 342.7: 37.01

РОЛЬ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Тітомир-Зотова О.С., здобувач

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, Україна
otitomir@mail.ua*

У статті надається характеристика правовому вихованню у сфері прав людини та з'ясовується його значення для забезпечення міжнародних стандартів прав людини на національному рівні. Автор визначає правове виховання у сфері прав людини як освіту, підготовку та інформаційно-роз'яснювальну діяльність, спрямовану на виховання універсальної культури прав людини. Стверджується, що ефективне виховання в галузі прав людини не лише слугує джерелом знань про права людини та про механізми їх захисту, а й формує навички, необхідні для реалізації та захисту прав людини в повсякденному житті. Виховання в галузі прав людини заохочує підходи й моделі поведінки, необхідні для захисту прав усіх членів суспільства. Воно покликане

впроваджувати фундаментальні принципи прав людини, такі як рівність і недопущення дискримінації, а також підкреслювати їх взаємозв'язок, неподільність та універсальний характер.
Ключові слова: правове виховання, виховання у сфері прав людини, культура прав людини, стандарти прав людини, механізми захисту прав людини.

РОЛЬ ПРАВОВОГО ВОСПИТАННЯ В МЕХАНІЗМЕ ОБЕСПЕЧЕННЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Титомир-Зотова О.С.

*Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого,
ул. Пушкинская, 77, г. Харьков, Украина
otitomir@mail.ua*

В статье представлена характеристика правового воспитания в сфере прав человека и раскрыто его значение в обеспечении международных стандартов прав человека на национальном уровне. Автор определяет правовое воспитание в сфере прав человека как образование, подготовку и информационно-разъяснительную деятельность, направленную на воспитание универсальной культуры прав человека. Утверждается, что эффективное воспитание в сфере прав человека не только служит источником знаний о правах человека и о механизмах их защиты, но и формирует навыки, необходимые для реализации и защиты прав человека в повседневной жизни. Воспитание в сфере прав человека поощряет подходы и модели поведения, необходимые для защиты прав всех членов общества. Оно призвано внедрять фундаментальные принципы прав человека, такие как равенство и недопущение дискриминации, а также подчеркивать их взаимосвязь, неделимость и универсальный характер.

Ключевые слова: правовое воспитание, воспитание в сфере прав человека, культура прав человека, стандарты прав человека, механизмы защиты прав человека.

THE ROLE OF LEGAL EDUCATION IN HUMAN RIGHTS PROTECTION MECHANISMS

Titomyr-Zotova O.S.

*Yaroslav Mudryi National law university, str. Pushkinskaya, 77, Kharkiv, Ukraine
otitomir@mail.ua*

The article presents a characterization of legal education in the field of human rights and discloses its role in implementation of international standards of human rights at the national level. The author defines the legal education in the field of human rights as education, training and awareness-raising activities aimed to the formation of a universal culture of human rights. It is argued that the effectiveness of education in the field of human rights does not only provide knowledge about human rights and mechanisms for their protection, it also forms the skills needed for the implementation and protection of human rights in everyday life. Education in human rights encourages approaches and behaviors necessary to protect the rights of all members of society. It is intended to introduce the fundamental principles of human rights, such as equality and non-discrimination, as well as to emphasize their relationship, indivisible and universal.

Ideally, the result of legal education in the field of human rights is respect for others, giving reasonable grounds to expect that these members of society, at least will not be among those who violate the rights of others in the future. However, legal education in human rights poses a higher purpose – to inspire people to defend not only their interests, but the interests of others. Legal education makes them stand on their level of real educators and human rights activists that they helped protect human rights, even if the violation will not touch them personally. In this purpose, nothing is unattainable: no need to expect that these people devote their entire lives human rights, it is important that they are aware of the problems, take them to heart and could do something to change the current situation, if they believe that it is necessary. This is the phenomenon of legal activity.

Key words: legal education, education in the field of human rights, human rights culture, human rights standards, human rights mechanisms.

Виховання у сфері прав людини робить великий внесок у справу здійснення прав людини. Воно спрямоване на поглиблення розуміння спільної відповідальності за втілення в життя прав людини в кожній громаді та в суспільстві в цілому. У цьому сенсі правове виховання сприяє довгостроковому запобіганню порушенням прав людини й насильницьким конфліктам, досягненню рівності та стійкому розвитку, а також більш широкій участі громадськості в процесах прийняття рішень у межах демократичної системи [1].

В останні декілька десятиліть питання правового виховання у сфері прав людини стали предметом численних дискусій на міжнародному рівні [2, с. 112], частиною реформ в освітній сфері [3, с. 120] та центром постійної уваги неурядових організацій [4, с. 21].

Водночас вітчизняна правова доктрина залишається осторонь цих тенденцій, продовжуючи розглядати правове виховання як процес, ізольований від впливу «праволюдного підходу» (human rights approach). Метою статті є визначення поняття правового виховання у сфері прав людини, з'ясування його ролі в механізмі захисту прав людини, а також специфіки в принципах і методах здійснення порівняно із загальнотеоретичною характеристикою правового виховання.

Важливо розуміти, що виховання в галузі прав людини – це процес, що триває протягом усього життя та формує знання й навички, а також підходи та моделі поведінки з метою заохочення й захисту прав людини.

Незважаючи на те, що є безліч різних варіантів визначення поняття «правове виховання у сфері прав людини», існує певна загальна згода серед дослідників щодо декількох його визначальних компонентів.

По-перше, більшість учених і практиків згодні з тим, що правове виховання у сфері прав людини має охоплювати не лише змістовну частину, а й процедурну [5]. Зокрема, майже кожен, хто звертається до цієї проблематики, відзначає важливість використання методів «спільної участі» для ефективного виховання у сфері прав людини, що є суто процедурним моментом [6, с. 108].

По-друге, дослідники здебільшого погоджуються з тим, що правове виховання у сфері прав людини має охоплювати цілі, пов'язані з пізнавальними, поведінковими, емоційними та діяльнісно-орієнтованими компонентами.

Отже, правове виховання в галузі прав людини можна визначити як освіту, підготовку та інформаційно-роз'яснювальну діяльність, спрямовану на виховання універсальної культури прав людини. Ефективне виховання в галузі прав людини не лише слугує джерелом знань про права людини та про механізми їх захисту, а й формує навички, необхідні для реалізації та захисту прав людини в повсякденному житті. Виховання в галузі прав людини також заохочує підходи й моделі поведінки, необхідні для захисту прав людини, усіх членів суспільства. Правове виховання в галузі прав людини покликане впроваджувати фундаментальні принципи прав людини, такі як рівність і недопущення дискримінації, а також підкреслювати їх взаємозв'язок, неподільність, універсальний характер.

Положення, що стосуються правового виховання у сфері прав людини, включено до багатьох міжнародних договорів і документів, а саме: Загальної декларації прав людини 1948 р. (стаття 26), Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р. (стаття 7), Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права 1966 р. (стаття 13), Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання 1984 р. (стаття 10), Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. (стаття 10), Конвенції про права дитини 1989 р. (стаття 29), Міжнародної конвенції про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей 1990 р. (стаття 33), Конвенції про права інвалідів 2006 р. (статті 4 і 8), Віденської декларації і Програми дій (пункти 33-34 частини I, пункти 78-82 частини II), Декларації та Програми дій Всесвітньої конференції з боротьби проти расизму, расової дискримінації, ксенофобії і пов'язаної з ними нетерпимості 2001 р. (пункти 95-97 Декларації, пункти 129-139 Програми дій), підсумкового документа Конференції з перегляду Дурбанського процесу 2009 р. (пункти 22 і 107), а також підсумкового документа Всесвітньої зустрічі на вищому рівні 2005 р. (пункт 131).

Відповідно до наведених документів, які забезпечують стандарти правового виховання у сфері прав людини, погоджені міжнародною спільнотою, це виховання включає в себе таку діяльність:

- а) зміцнення поваги прав людини та основних свобод;
- б) всебічний розвиток людської особистості й почуття людської гідності;

- в) сприяння взаєморозумінню, терпимості, рівності чоловіків і жінок, дружбі між усіма націями, корінними народами й меншинами;
- г) надання всім людям можливості ефективно брати участь у житті вільного й демократичного суспільства, у якому панує право;
- д) розбудову й підтримання миру;
- е) заохочення сталого розвитку в інтересах суспільства та соціальної справедливості.

Довгострокова мета вказаних заходів – створити таке культурне середовище, у якому всі розуміють, захищають і поважають права людини, та забезпечити культуру прав людини. Культура прав людини являє собою систему взаємопов'язаних відносин, переконань, поведінки, норм і вимог, що передбачає необхідність таких дій:

- формування поваги до прав людини й основних свобод, сприяння взаємозалежності, взаємозв'язку, неподільності та універсальності прав людини, у тому числі громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних, а також права на розвиток;
- розвитку почуття поваги до себе та інших, до цінності людської гідності;
- виховання ставлення й поведінки, що приведуть до поваги до прав інших;
- зміцнення поваги й розуміння відмінностей, протидії дискримінації за ознаками раси, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного чи соціального походження, фізичного або психічного здоров'я, статевої орієнтації тощо; забезпечення гендерної рівності та однакових можливостей для жінок в усіх сферах; виховання поваги й розуміння культурних відмінностей, особливо щодо різних національних, етнічних, релігійних, мовних та інших меншин і спільнот;
- виховання активних громадян своєї країни, сприяння отриманню знань і навичок використання місцевих, національних, регіональних і міжнародних правозахисних документів та механізмів захисту прав людини;
- заохочення аналізу хронічних проблем у сфері прав людини (наприклад, злиднів, конфліктів із застосуванням насильства й дискримінації), а також врахування мінливих обставин у політичній, соціальній, економічній, технологічній та екологічній галузях з метою вжиття заходів, сумісних із нормами про права людини;
- сприяння розвитку демократії, соціальної справедливості й розвитку, збалансованості в суспільстві, солідарності та дружбі між людьми й народами;
- сприяння діяльності міжнародних організацій, націлених на формування культури миру, заснованої на загальних цінностях прав людини, міжнародного взаєморозуміння, толерантності й ненасильства;
- наділення громади та окремих людей здатністю визначати свої потреби, пов'язані з правами людини, і вимагати їх ефективного дотримання;
- зміцнення потенціалу суб'єктів, яким доручено виконання певних обов'язків (у тому числі державних посадових осіб) та які несуть відповідальність за дотримання, захист і здійснення прав людини;
- слідування правозахисним принципам, закладеним у різних культурних контекстах, врахування історичних і соціальних особливостей кожної країни.

Зразковим результатом правового виховання у сфері прав людини стає повага до інших людей, яка дає обґрунтовані підстави сподіватися, що такі члени суспільства в майбутньому щонайменше не опиняться серед тих, хто порушує права інших. Однак правове виховання у сфері прав людини ставить перед собою більш високі цілі – надихнути людей на відстоювання не лише власних інтересів, а й інтересів оточуючих. Правове виховання

спонукає їх стати на своєму рівні справжніми просвітителами та правозахисниками, щоб вони самі допомагали захищати права людини, навіть якщо порушення не будуть торкатися їх особисто. Не потрібно розраховувати, що ці люди присвятять усе своє життя захисту прав людини, важливо, щоб вони знали про існування проблем, переймалися ними та могли щось зробити для зміни сучасного стану справ, якщо вони вважають, що це необхідно. Фактично йдеться про феномен правової активності. У середовищі правозахисників навіть сформувався термін «активне ненасилля» як «цілісна система поглядів, переконань і дій, що їм відповідають, яка дозволяє свідомо реагувати на несправедливість, що відбувається в навколишньому світі, творчо та мирно перетворюючи дійсність у межах існуючого міжнародного й національного законодавства» [7, с. 9-10].

Які знання й навички є необхідними для формування культури правової активності серед громадян? Основними поняттями, які мають становити зміст правового виховання у сфері прав людини, є такі:

- свобода, справедливість, рівність, людська гідність, недискримінація, демократія, універсальність, права, відповідальність, взаємозалежність і солідарність;
- думка про те, що права людини є основою вироблення й узгодження стандартів поведінки в сім'ї, у школі, у суспільстві та в усьому світі;
- розуміння відмінностей у сприйнятті й усвідомленні прав людини в різних країнах, у різних групах одного суспільства, різні джерела їх легітимності, у тому числі релігійні, моральні та правові;
- основні соціальні зміни, історичні події та причини, які привели до визнання прав людини;
- основні міжнародні правові документи, метою яких є захист прав людини.

Серед навичок насамперед має бути названо такі:

- активне слухання й комунікацію – уміння вислуховувати різні точки зору, відстоювати власні права та права інших людей;
- критичне мислення – знаходження значимої інформації, критична оцінка доказів, усвідомлення упередженого ставлення, впізнавання різних форм маніпулювання та прийняття рішень на підставі аргументованого судження;
- навички співпраці й позитивного вирішення конфліктів;
- навички участі в роботі соціальних груп та їх організації;
- почуття відповідальності за свої дії, прагнення до особистого розвитку й соціальних змін;
- співпереживання та солідарність з іншими, прагнення підтримати тих, чий права опинилися під загрозою;
- почуття людської гідності, власної значущості та значущості інших людей незалежно від соціальних, культурних, мовних і релігійних відмінностей;
- почуття справедливості, прагнення працювати для досягнення ідеалів свободи, рівності й поваги.

За рівнем правової активності громадян можна стверджувати про «якість» самого суспільства. Чим більше громадян виявляє позитивну правову активність, спрямовану насамперед на задоволення суспільних інтересів, тим більшим вимогам життя відповідає громадянське суспільство, здатне тим самим надалі забезпечити необхідні умови для стабільного й безпечного життя людини, прояву активності особистості в усіх її вимірах. Правове виховання у свою чергу є складним процесом вивчення й засвоєння суб'єктами права теоретичних основ права, формування правових уявлень і понять, розвитку на цій

основі правосвідомості та правової вихованості, мотивів діяльності й культури правового мислення, організації досвіду правомірної поведінки та діяльності, що складає правову культуру особистості.

Коли люди мають внутрішні цінності, які визначають їх дії, зникає необхідність формувати їх поведінку, погрожуючи їм покаранням за проступки. Люди беруть на себе відповідальність за такі правила. Вони чинять так, якщо відчувають, що право є розумним і справедливим, а отже, вони розуміють, що для них має значення зв'язок із владою, «проставляння свого підпису» для участі в житті суспільства та добровільне прийняття цих правил. Вони відчувають готовність керуватися правом і брати на себе відповідальність за дотримання законів, підкорятися приписам публічної влади. Визнання ролі внутрішніх цінностей у формуванні юридично значущої поведінки припускає можливість ціннісно-орієнтованої поведінки людей. Така перспектива підкреслює важливість розвитку й підтримки ціннісного клімату – «правової» або «громадянської» культури, у якому люди дотримуються правових вимог, оскільки відчувають, що так чинити правильно. Ця перспектива являє собою важливий аспект формування правового суспільства – суспільства, яке може ефективно регулювати поведінку громадян, підтримувати громадський порядок, а також сприяти ефективності й дієвості соціуму шляхом формування культури підтримки соціальних, зокрема правових, цінностей серед членів суспільства [8, с. 709].

Демократія спирається на таку якість звичайних громадян, як їх готовність виходити за межі власних цінностей і вподобань. Це є готовністю бачити більше, ніж вузькоєгоїстичні інтереси, та усвідомлювати спільне добро. С.О. Верба навіть використовує термін «демократичний громадянин». Дехто стверджуватиме, що в такому компоненті немає необхідності: нехай усім керує егоїзм, і невидима рука забезпечить добрі соціальні результати. Це твердження може бути слухним на ринку товарів, проте його не можна застосовувати до політичного процесу формування державної політики [9, с. 957-958]. Науковці здебільшого вважають, що звичайний громадянин – це трохи егоїстичний індивід, який переймається лише своїм вузьким світом і трактує широке суспільство винятково як проекцію власних потреб. Індивід повинен жити «задарма», тобто користуватися, не сприяючи. Цей аргумент добре відомий, не будемо докладно зупинятися на ньому. А парадокс полягає в тому, що мільйони людей, незважаючи на начебто бездоганну логіку, фактично проявляють активність. Спроба зрозуміти цей парадокс допомогла нам краще зрозуміти звичайного громадянина і як приватну, і як публічну постать. Якщо запитати індивідів, чому вони були активними, то з'ясуємо, що багатьом людям досі дає втіху виконання дій, які вони вважають слухними. Тобто громадяни активні тому, що це їхній громадянський обов'язок, або тому, що їм не байдужі суспільні питання (як вони самі стверджують). З позиції раціонального діяча такі мотиви можна вважати (і справді вважали) егоїстичним задоволенням. Однак у цьому разі егоїзм перетворюється на досить широку й не дуже корисну рубрику. Та навіть якщо вважати, що соціальне й психічне задоволення належать до рубрики егоїстичних вигод, здається, усе-таки є різниця в причинах активності: громадянин активний унаслідок матеріальної вигоди або властивого йому розуміння про добре громадянство. Таке розуміння значною мірою відповідає уявленню про громадянську чесноту. Нарешті, чимало відповідей про те, чому люди беруть участь у певних акціях, пов'язані, вочевидь, з певною громадською метою: зробити громаду або націю кращою, вплинути на державну політику. Такі громадські цілі, напевно, не відповідають сподіванням раціонального діяча [9, с. 957-958].

Отже, ідеться не про егоїзм, а радше про індивідуалізм. Як свого часу підкреслював нобелівський лауреат Ф.А. фон Гайек, індивідуалізм лежить в основі західних цінностей, його аж ніяк не можна змішувати з егоїзмом та самозакоханістю. Його основною рисою є повага до особистості, терпимість [10, с. 27].

Саме тому «демократичного громадянина» характеризують також через категорію соціальної суб'єктності, яка у свою чергу є необхідною (хоча й недостатньою) умовою формування громадянського суспільства. Адже громадянство нерозривно пов'язане із соціальною

суб'єктністю, а остання – з певною сферою свободи в просторі публічного життя, що надає можливість не лише громадянської експресії (зовнішнього вираження), а й вільної інституціоналізації суспільних сил, які створюють плюралістичний конгломерат організацій, об'єднань і партій, що заповнюють своєю активністю простір між рівнем соціальних мікроструктур (родиною) та рівнем держави й народу. Почуття суб'єктності пов'язане з почуттям дієвості (agency), а останнє – з почуттям відповідальності за власні вчинки та їх наслідки. Не можна бути відповідальним за щось таке, на що не маєш реального впливу, як не можна й уникнути відповідальності за щось таке, що є безпосереднім наслідком власної дієвості [12, с. 21].

ЛІТЕРАТУРА

1. Резолюция 2004/71 Комиссии по правам человека от 21 апреля 2004 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hrea.org/lists/hr-education-rus/markup/msg00493.html>.
2. Ramirez F.O. The Worldwide Rise of Human Rights Education, in School Knowledge in Comparative and Historical Perspective / F.O. Ramirez, D. Suárez, J.W. Meyer // *Changing Curricula in Primary and Secondary Education* 35 / A. Benavot, C. Braslavsky eds., 2007. – 334 p.
3. Meyer J.W. Human Rights in Social Science Textbooks : Cross-National Analyses, 1970–2008 / J.W. Meyer, P. Bromley, F.O. Ramirez // *Sociology of Education*. – 2010. – № 83. – P. 111-134.
4. Tibbitts F. Human Rights Education / F. Tibbitts // *Encyclopedia of Peace Education* / ed. by M. Bajaj. – Information Age Publishing, 2008. – 184 p.
5. Flowers N. What is Human Rights Education? [Electronic resource] / N. Flowers // *A Survey of Human Rights Education* / B. Verlag ed. – Access mode : http://www.hrea.org/erc/Library/curriculum_methodology/flowers03.pdf.
6. Tibbitts F. Transformative Learning and Human Rights Education : Taking a Closer Look / F. Tibbitts // *Intercultural Education*. – 2005. – Vol. 16. – № 2. – P. 107-113.
7. Активное ненасилие. Как правильно провести публичную акцию протеста / сост. О.В. Панфилов и др. – М. : Права человека, 2003. – 71 с.
8. Tyler T.R. Building a Law-Abiding Society : Taking Public Views About Morality and the Legitimacy of Legal Authorities into Account When Formulating Substantive Law / T.R. Tyler // *Yale Law School Legal Scholarship Repository*. – 2000. – Vol. 28. – P. 707-739.
9. Верба С.О. Представницька демократія і демократичні громадяни : філософське та емпіричне розуміння / С.О. Верба // *Демократія : [антологія]* / упоряд. О.С. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 957-958.
10. Давлетшина Н.В. Демократия, государство и общество : учеб. пособие [для средн. общеобраз. школ, лицеев и гимназий] / Н.В. Давлетшина, Б.Б. Кимлика, Р.Дж. Кларк, Д.У. Рэй. – М. : Ин-т пед. систем, 1995. – 302 с.
11. Внук-Липиньский Э. Социология публичной жизни : учебник / Э. Внук-Липиньский ; пер. с польск. Е.Г. Генделя. – М. : Мысль, 2012. – 536 с.
12. Citizen Participation Handbook. People's Voice Project International Centre for Policy Studies / by ed. G. Gilbreath Holdar, O. Zakharchenko. – Kyiv : "iMedia" Ltd., 2002. – 149 p.

REFERENCES

1. Resolution 2004/71 of the Commission on Human Rights (April 21, 2004) [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.hrea.org/lists/hr-education-rus/markup/msg00493.html>.

2. Ramirez F.O. The Worldwide Rise of Human Rights Education, in *School Knowledge in Comparative and Historical Perspective* / F.O. Ramirez, D. Suárez, J.W. Meyer // *Changing Curricula in Primary and Secondary Education* 35 (Aaron Benavot & Cecilia Braslavsky eds., 2007. – 334 p.
3. Meyer John W. Human Rights in Social Science Textbooks : Cross-National Analyses, 1970–2008 / John W. Meyer, Patricia Bromley, Francisco O. Ramirez // *Sociology of Education*. – 2010. – № 83. – P. 111-134.
4. Tibbitts Felisa. Human Rights Education / in *Encyclopedia of Peace Education*. Ed. by Monisha Bajaj. – Information Age Publishing, 2008. – 184 p.
5. Flowers Nancy. What is Human Rights Education? / in *A Survey of Human Rights Education* (Bertelsmann Verlag ed., 2003) [Electronic resource]. – Access mode : http://www.hrea.org/erc/Library/curriculum_methodology/flowers03.pdf.
6. Tibbitts Felisa. Transformative Learning and Human Rights Education : Taking a Closer Look / Felisa Tibbitts // *Intercultural Education*. – 2005. – Vol. 16. – No. 2. – P. 107-113.
7. *Aktivnoe nenasilie. Kak pravil'no provesti publichnyuyu akciyu protesta* [Active nonviolence. How to rightly hold a public protest]. – Moscow : «Prava cheloveka», 2003. – 71 p.
8. Tyler Tom R. Building a Law-Abiding Society : Taking Public Views About Morality and the Legitimacy of Legal Authorities into Account When Formulating Substantive Law / Tom R. Tyler // *Yale Law School Legal Scholarship Repository*. – 2000. – Vol. 28. – P. 707-739.
9. Verba S.O. “Representative democracy and democratic citizens, philosophical and empirical understanding” / S.O. Verba // *Demokratiya : Antologiya* / disposed by O.S. Protsenko. – Kyiv : Smoloskip, 2005. – P. 957-958.
10. Davletshyna N.V. *Demokratiya, gosudarstvo i obschestvo* [Democracy, state and society] : ucheb. posobie [for sredn. obscheobraz. shk., liceev i gimnazi] / N.V. Davletshyna, B.B. Kymlyka, R.J. Clark, D.U. Ray. – Moscow : Inst. ped. systems, 1995. – 302 p.
11. Wnuk-Lipinski E. *Sociologiya publichnoy zhizni* [Sociology of public life] : textbook / Edmund Wnuk-Lipinski ; transl. from Polish by E.H. Hendal. – Moscow : Mysl', 2012. – 536 p.
12. *Citizen Participation Handbook. People's Voice Project* International Centre for Policy Studies / by ed. G. Gilbreath Holdar and O. Zakharchenko. – Kyiv : “iMedia” Ltd., 2002. – 149 p.

УДК 340.132+343.211.2

ПРИНЦИП LEX INJUSTA NOT EST LEX ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЮРИДИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ВОЛІ

Шевченко М.В., студент

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
mixail_cs@bk.ru*

Наведено перелік критеріїв, з урахуванням яких має бути вирішено питання про юридичну дійсність норми права, що, зокрема, є підставою обмеження юридичного значення волі.

Ключові слова: воля, правовий засіб, несправедливий закон, юридична дійсність норми права.